

צבי שמשוני

לשכל טוב הוא לזקנים אך לשחוק נחשב לנערים

בדברים אשר אומר להלן יש בבחינת הצעה ללומד איך ללמוד ולא כל כונות מחקריות בספרות חז"ל.

אחד האמצעים הספרותיים אשר דרוח בספרות חז"ל הוא המשל¹. ישנם המתיחסים למשל בזלזול מוחלט וחושבים כי נאמר לתפארת המליצה, או למשיכת לבס של עמי ארצות, נשים וטף. אולם עם מחשבות אלו אין צורך כלל להתפלמס².

אך נראה שגם לנו, המכירים בחשיבות דברי חז"ל, אין כלי מבחן מספיקים להבנת עמק כונת חז"ל בהציגם משל בדרשתם. כאשר נגשים ללמוד מדרש השוזר משל בדבריו, מורגלים אנן לעסוק בהשוואת הדמויות העקריות בין המשל לנמשל, ובהעברת הרעיון הנראה פשוט מן המשל אל הנמשל. פעמים רבות רעיון זה אף נאמר ע"י הדורש בפה מלא.

דרך זו, לדעתי, לוקה בחסר, שכן יש לשאול מדוע השתמשו חז"ל במשל ולא אמרו את מוסר ההשכל באפן ישיר. האם לא תותר ברירה אלא לשוב לגישתם של אלה שהוזכרו לעיל?! דומה שאין הדבר כך, המשתמש במשל רוצה לבטא רעיון אשר אמירתו הישירה אינה רצויה לו, ולכן אומרו במשל באפן השונה לגמרי מאמירתו במפורש³.

1. נושא בפני עצמו הוא סוגם של משלי חז"ל, יש לבחון תמיד באיזו מסגרת מובא המשל: שיחה, מדרש לפסוק, דרשה בציבור וכו'. כן יש לבחון באיזה משל מדובר: משלי חיות, דוממים או משלי אדם. על כל זאת יש להוסיף, שחז"ל בהציגם משל, לא בהכרח משתמשים במלת פתיחה "משל", ולעומת זאת לא כל אימת שמלה זאת מובאת, אמנם בא אחריה משל.
2. לראיה הפשוטה ביותר נגדם ניתן להביא את כל המשלים אשר נאמרים במסגרת שיחה בין שני אנשים, כגון: תענית ה', ברכות סא:.
3. סיבות שונות לכך: תתכן סיבה דידיקטית, כלומר מטרת הדורש שהדברים יוסקו ע"י השומע. תתכן סיבה מעשית - הצורך לדבר בשתי רמות, למשוך לב עמי ארצות ובכל זאת למסור תוכן עמוק למבין. ותתכן סיבה תכנית כאשר הבעת הרעיון במשפט יבש ומתומצת.

כדך לעמוד על כונת המשל יש לפענ"ה לנתח את ספור המשל כספור עצמאי ולבחון מהי נקודת השא בספור בה מובע הרעיון אשר המשל אמור ללמד, (או במקרים אחרים כיצד ע"י חלקים שונים, המשל מתברך לשומע המסר) באפן כזה נוכל לנסות ולהבין מה מלמדנו משל זה כשלעצמו ללא תלות בכל נמשל אשר יוצמד אליו ע"י כל דורש.

לצורך בחינה כזו, צריך להפחית מן הספור את כל הפרטים המשניים ולהעמידו על שלדו בלבד. כל אותם פרטים, אשר נאמרו בגלל מקבילותיהם בנמשל אינם מוסיפים כלום לרעיון אשר המשל מבטא, על אף הוספתם ביפי העלילה.

להדגמת דרך למוד זו אנסה לעמוד על טיבו של משל המובא במדרש רבה פרשת במדבר ב, יב.

ר'אמר

לו פה יהיה ורעף - מהו פה יהיה ורעף? אמר ר' לוי בשם ר' יוחנן: ילמה הדבר דומה. למי שיצא לדרך והלך יום הראשון יום השני יום השלישי עד עשרה ימים ולא מצא לא עיר ולא סנדק ולא אילן ולא מים ולא בריה. ואחר שהלך עשרה ימים צפה אילן אחד מרחוק, אמר: שמא יש פה מים? כיון שהגיע אצלו מצאו עומד על המעין. כיון שראה אותו נאמן ופרומו ממוקם ועופו נאמן ישב לו ונתקשר בצילו ואכל מן פרומו ושתה מן המעין. ושב ונפשו עליה. כיון ששמד לילך אמר לאילן: מה לי לברךך ומה יש לי לומר לך? שיהא עצה נאה - נאה הוא. שיהא צלך נאה - קבה הוא נאה. שיהיו ענפיה נאים - נאים הם. שיהיו פרומו ממוקם - ממוקם הם. שיהא מעין יוצא מספת שרשף? קבה מעין יוצא מספת שרשף. שיהא עומד במקום חביבו - במקום חביב אתה עומד. מה לי לברךך אלא כל הנטיעות העומדות מפה יהיו כמוך? כך קשרא הקדוש ברוך הוא את העולם עמדי עשרים דור ולא היה בהם תועלת ולא עמד מהם צדיק עד אחר עשרים דור. צפה הקדוש ברוך הוא את אברהם, שהיה נתון בארץ כנען, שנקראת רחוקה, שנאמר: (בראשית) 'מאריך רחוקה' באו מקנען. יאמר הקדוש ברוך הוא: תאמר שיש בו פס לעמד! כיון שהשליכו אותו לכבשן האש וקדש שמו של הקדוש ברוך הוא ועמד בנוסיו מיד קרבו הקדוש ברוך הוא לארץ ישראל. ונהגה לו את הסנדק, והנה נן עוברים ושבבים, והנה מכניס את הבריות תחת כנפי השכינה, והודיע כבודו של הקדוש ברוך הוא בעולם, ונתן שמו על שם הקדוש ברוך הוא כמלאכים. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אברהם, מה יש לי לומר לך, ומה יש לי לברךך? שיהא שלם - צדיק - לפיך, או שיהא קרה אשתך צדיקת לפיך? - צדיק אתה, שיהא אשתך צדיקת לפיך, או שיהיו כל בני ביתך צדיקים? - צדיקים הם לפיך. מה יש לי לברךך אלא כל בני שעתידים לעמד מפה יהיו כמוך! מנין, שכן כתיב: 'כה יהיה ורעף'.

במשל זה שלפנינו מבאר ר' יוחנן את הפסוק "כה יהיה זרעך". ע"פ דרשתו הוראת המלה "כה" - "כמותך". ולכאורה דברים פשוטים וקלים ואפילו לפשוט ההבנה. ניתן היה לומר: כמו שאתה שלם וצדיק לפני כן יהיה זרעך⁴. לא בכדי השתמש ר' יוחנן במשל, ועלינו לנסות ולבחון מה חדוש הוסיף משל זה.

4. יש כאן אף קושי רעיוני, וכך באמת ניתן להבטיח לאברהם שכל זרעו יהיו צדיקים ושלמים, והרי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים?

נתבונן בספור המשל עצמו. אדם ההולך בדרך ומוצא אילן שכל טוב לו וכשרוצה לברכו אינו מוצא במה לברכו מלבד שנטיעותיו יהיו כמותו. זהו שלד הספור אשר לפנינו. איך חשיבות למספר הימים שהלך בדרך, למטרתו בדרך או למקום יציאתו: אף צפיתו את האילן מרחוק (אשר בנמשל יש לה הקבלה בראית הקב"ה את אברהם בבבל) איך לה כל משמעות בעמדנו לבחון את ספור המשל. והמעין בגמרא תענית דף ה: ימצא משל זה ביתר קיצור וללא כל פגם!⁵

ברכת ההלך לאילן היא ללא ספק מוקד הספור וברכה זו צריכה עיון. עומד ההלך לפני האילן ורוצה לברכו ואינו מוצא ולו חסרון אחד שניתן לברכו שיתמלא. לבסוף מברכו "כל הנטיעות העומדות ממך יהיו כמותך". אך האם הברכה היא לאילן זה? איך זו ברכה אלא לאילנות אחרים שינטעו מאילן זה. ומה ברכה לאילן אחד שיהיו אלנות נוספים כמותו? אמנם מורגלים אנו במחשבתנו להסיק מיד על הנמשל, ואכן אם באדם עסקינין, ברכה גדולה היא זו שצאצאי מעיו כמותו יהיו. אולם במשל, בעולם הדוממים מה ברכה לאחד בטובו של חברו?

אך יותר הגדיל ההלך בברכתו. לא רק שאין ברכה לאילן זה, אלא שברכה זו חוזרת אליו עצמו. ההלך במדבר (לאו דוקא הלך זה, אלא ההלך בכלל), הוא ולא אחר שיתברך בכך שירבו אלנות כאילן זה. כל אותן תכונות שמצא כאן ונהנה מהן ימצא בכל מקום בו ינטעו צאצאי אילן זה.⁶

עיון נוסף מעורר שאלה אחרת בברכה נאה זו. לכאורה דבר פשוט הוא שנטיעותיו של האילן יהיו כמותו. כל אילן וכל צמח תכונותיו, בירושה מאביו באו לו, ולכן אם לאילן, פירות מתוקים, עץ חזק וצל נאה כך גם יהיו נטיעותיו. אמנם למעט דבר אחד - מקומו. אילן זה יושב על המעין. כל אותן תכונות שאמנם טבועות בו יוצאות לפועל בזכות שטרשיו על כל מיס, וא"כ ברכה זו שנטיעותיו כמותו יהיו אינה אלא שאף הם יגדלו במקום המעין.

בשתי נקודות אלו יש שוני בנמשל. כאשר מדובר בבנ"א ובודאי באברהם אבינו, לא רק שזרעו יהיה כמותו ברכה עצומה היא זו, אלא אפילו שיהיה לו זרע בלבד ברכה מעין כמוה היא. וא"כ לכאורה משל האילן פחות ערך לעומת הברכה לאברהם. ולעומת זאת באלנות, כל אותן תכונות אינן זקוקות לברכה כדי לעבור לצאצאים, ואצל האדם כלל לא מובטח שתכונותיו, תכונות החסד והצדיקות שהיו לאברהם אבינו, יעברו לצאצאיו אחריו.

מעתה נאמר כך: הקב"ה אשר מהלך בעולמו - מדברו מחפש עץ צדיק. הקב"ה רוצה לאכול מפירותיו של אותו עץ - שמו יתגדל בעולם וחסד ירבה על האדמה. ולכן ברכה זו לאברהם שכל זרעו יהיו כמותו, לקב"ה היא שבה כל עמו, זרע אברהם אוהבו, עתיד לתת פרות למולך בעולם ההולך במדבר. איך לו לצדיק, ולנטיעותיו אחריו, ערך לעצמו, כל צדיקותו ברכה לעולמו ופירות ליצורו.

5. ניתן להראות שתוספת פרטים עלולה אף לגרוע בעצמתו של המשל ובהעברת מסר ברור ואף במשל שלפנינו יש לפענ"ד גרועותא פורתא מעין זה.

6. בעיה זו אינה נפתרת במסגרת הטפול במשל שכן מבחינת המשל אין כאן בעיה הדורשת פתרון אלא רמז למבין כונת ההלך.

